

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

ULUSLARARASI DENİZLİ ve ÇEVRESİ TARİH ve KÜLTÜR SEMPOZYUMU

EDİTÖRLER

Prof.Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Yrd.Doç.Dr. Yasemin AVCI

Yrd.Doç.Dr. M.Yaşar ERTAŞ
Yrd.Doç.Dr. Süleyman İNAN

Yrd.Doç.Dr. Yusuf KILIÇ
Arş.Gör. Selim PARLAZ

BİLDİRİLER 1

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

ULUSLARARASI DENİZLİ ve ÇEVRESİ
TARİH ve KÜLTÜR SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER

6-7-8 EYLÜL 2006
DENİZLİ

1.CİLT

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin AVCI

Yrd. Doç. Dr. M. Yaşar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Süleyman İNAN

Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Arş. Gör. Selim PARLAZ

PA.Ü.FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ YAYINLARI: 1
SEMPOZYUM DİZİSİ: 1

**ULUSLARARASI DENİZLİ ve ÇEVRESİ
TARİH ve KÜLTÜR SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER**

ISBN 978 – 975 – 6992 – 19 - 7 (1.C)
ISBN 978 – 975 – 6992 – 18 - 0 (TK)

Birinci Baskı:

Ocak 2007 DENİZLİ

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir; kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir

İsteme Adresi:

Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / KINIKLI - DENİZLİ

Tel: 0 258 213 72 82 – 213 40 30 Faks: 0 258 212 55 46 e-mail: denizlisempozyum@pamukkale.edu.tr

Baskı: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti. • Tel: (0.312) 395 48 91 - 92

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sok. No:15/B ISPARTA

(Hilmi Dilmen İlköğretim Okulu Karşısı)

Tel:(246)233 03 74 & 75 Fax: 233 03 76

e-mail: fakultekitabevi@yahoo.com.tr

ULUSLARARASI DENİZLİ ve ÇEVRESİ TARİH ve KÜLTÜR SEMPOZYUMU

Onursal Başkanlar

Gazi ŞİMŞEK (Vali)
Nihat ZEYBEKÇİ (Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI (Rektör)

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI	Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Halil İNALCIK	Prof. Dr. Tuncer BAYKARA
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Prof. Dr. Mübahat KÜTÜKOĞLU	Prof. Dr. Necati İNCEOĞLU
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI	Mimar Cengiz BEKTAŞ

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI	Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU	Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Prof. Dr. Sina AKŞİN	Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN	Yrd. Doç. Dr. Yasemin AVCI
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT	Prof. Dr. İlhan TEKELİ	Yrd. Doç. Dr. Mithat AYDIN
Prof. Dr. Sevgi AKTÖRE	Prof. Dr. Metin TUNCEL	Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLDİRİCİ
Prof. Dr. İnci ARSLANOĞLU	Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK	Yrd. Doç. Dr. M. Yaşar ERTAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ	Prof. Dr. İsmail YAKIT	Yrd. Doç. Dr. Nevzat GÜNDAĞ
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Prof. Dr. Aysıl Tükel YAVUZ	Yrd. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN	Prof. Dr. Durali YILMAZ	Yrd. Doç. Dr. Süleyman İNAN
Prof. Dr. Necdet HAYTA	Doç. Dr. Turan GÖKÇE	Yrd. Doç. Dr. Kasım İNCE
Prof. Dr. Gönül İÇLİ	Doç. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ	Yrd. Doç. Dr. Zülal KELEŞ
Prof. Dr. Mustafa KAFALI	Doç. Dr. Selahittin ÖZÇELİK	Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ	Doç. Dr. Nebi ÖZDEMİR	Yrd. Doç. Dr. Tahir KODAL
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Doç. Dr. Hüseyin ÖZGÜR	Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU	Doç. Dr. Kadir PEKDAŞ	Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK	Doç. Dr. Saadettin SARI	Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞEN
Prof. Dr. İnan ÖZER	Doç. Dr. Celal ŞİMŞEK	Yrd. Doç. Dr. Turgut TOK
Prof. Dr. Mehmet SARAY	Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN	Yrd. Doç. Dr. Süleyman TÜZÜN

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Prof. Dr. Latif ELÇİ
Yrd. Doç. Dr. M. Yaşar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman İNAN

Sekreteryas

Yrd. Doç. Dr. M. Yaşar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Turgut TOK
Arş. Gör. Selim PARLAZ
Arş. Gör. Ekrem KALAN
Arş. Gör. H. Hande DUYMUS

DESTEKLERİ İÇİN

**DENİZLİ VALİLİĞİ'NE
DENİZLİ BELEDİYESİ'NE
TÜBİTAK'A**

**DENİZLİ ESNAF VE SANATKÂRLARI
ODALARI BİRLİĞİ'NE
CAFER SADIK ABALIOĞLU VAKFI'NA
DENİZLİ TİCARET BORSASI'NA
DENİZLİ SANAYİ ODASI'NA
DENİZLİ TİCARET ODASI'NA
KINIKLI BELEDİYESİ'NE
BULDAN BELEDİYESİ'NE**

TEŞEKKÜRLERİMİZLE

İÇİNDEKİLER

Rektör Sayın Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI'nın Sempozyum Açılış Konuşması.....	1
Düzenleme Komitesi Adına Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK'in Sempozyum Açılış Konuşması.....	3

BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ KONUSU	SAYFA
-----------------------	-----------------------	--------------

I. CİLT

I- İLKÇAĞDA DENİZLİ VE ÇEVRESİ.....	5
1- Turgut YİĞİT	M. Ö. II. Binyılda Denizli ve Çevresi 7
2- Yusuf KILIÇ	Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimleri ve Yol Sistemi 12
3- Hatice P. ERDEMİR	Antikçağda Hierapolis ve Çevresinde Koyun Yetiştiriciliği ve Yan Sektörleri ... 23
4- Efrumiye ERTEKİN	Roma Çağında Hierapolis ve Laodikeia'da Tekstil ve Tekstil Sektöründeki Meslek Örgütleri (Ergasia'lar) 31
II- DENİZLİ'NİN TÜRK HAKİMİYETİNE GEÇİŞİ	43
1- Tuncer BAYKARA	800 Yıl Önce Denizli Topraklarının Fethi 45
2- Metin TUNCEL	Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler: Denizli Örneği 47
3- Jean Louis Bacque-GRAMMONT	Tarihte Denizli ve Çevresi Hakkında Notlar 50
4- Kemal GÖDE	Denizli ve Yöresinde Oğuz Türkmenleri ve Faaliyetleri 52
5- Bahattin KELEŞ	XIII. ve XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresindeki Türkmenlerin Moğollara Karşı Mücadelesi 57
III- XIII. VE XV. YÜZYILLARDA DENİZLİ VE ÇEVRESİ	61
1- Mehmet ŞEKER	Menâkıbü'l-Ârifin'e Göre Denizli'de Mevlevilik ve Kültürel Hayata Bir Bakış 63
2- İsmail ÇİFTÇİOĞLU	XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresinde Ahilik ve Mevlevilik 67
3- Dimitri D. VASILIEV	Rus Türkologlarının Sofilik Hakkındaki Eserlerinde Denizli ve Civarı..... 76
4- İlhan ERDEM	XIII.-XIV. Yüzyıllarda Denizli ve Yöresinde Görülen Sosyal-Kültürel Gelişmeler 79
5- Hüseyin SALMAN	XIV. Asrın İlk Yarısında Kurulan Tavas Beyliği 84
6- Haldun EROĞLU	Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarında Denizli 87
7- Gürsoy SOLMAZ	Timur'un Denizli ve Çevresindeki Faliyetleri 91
IV- XVI. VE XVIII. YÜZYILLARDA DENİZLİ'DE YERLEŞME VE NÜFUS	101
1- Mehmet Ali ÜNAL	XVI. Yüzyılda Honaz Kazası 103
2- Behset KARACA	XVI. Asırda Batı Toroslarda (Güney Batı Anadolu) Yörükler 111
3- M. Zahit YILDIRIM	XVII. Yüzyıl Sonları ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Danişmendlü Cemaati ve Denizli Yöresindeki Durumları 125
4- Orlin SABEV	Denizli (Tonuzlu) Nahiyesine Dair Bulgaristan'da Bulunan Bir Mufassal Tahrir Defterinin İlkel Tahlili 135
5- Selim PARLAZ	Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Honaz Kazası..... 142
V- OSMANLI DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE SOSYO-EKONOMİK YAPI VE KÜLTÜREL GELİŞME	149
1- Turan GÖKÇE	XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Bazı Tespitler 151
2- H. Mustafa ERAVCI	Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ve Vakfı 177
3- M. Murat ÖNTUĞ	18. Yüzyıl Denizli'deki Eğitim Kurumları ve Dini Yapılar 189
4- İbrahim GÜLER	Denizli'nin XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Kuzey Afrikadaki Garb Ocakları İle İlişkileri 200
5- Bülent ÇELİK	XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Denizli Kentinde Yapılan Tevziler 207
6- Tanju DEMİR	Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli 212
7- Slavka DRAGANOVA	Aydın Vilayeti ve Denizli Sancağı İçin Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı 223

8- Selahittin ÖZÇELİK	XIX. Yüzyıl Ortalarında Denizli Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı Hakkında Gözlemler	227
9- Ayhan BAYOĞLU	1844 Yılında Buldan Kazasında Mal Varlığı ve Servet Dağılımı	242
10- İsmail ŞEN	Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Çal Kazasının Kabalar, Develü ve Alfaklar Karyelerinde Nüfus ve Sosyal Hayat	255
11- Fahrettin TIZLAK	Osmanlı'da Adı Duyulmamış Bir Mütegalibe: Kızılhisar'lı Ebubekir Ağa.....	263
12- Cengiz ÇAKALOĞLU	II. Abdülhamid Devrinde Denizli Redif Taburu	273
13- Alexandre VASILIEV	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkistan Bölgesinde Ayaklanmalara Sofilerin Katılması ve Onların Faaliyetleri Hakkındaki Belgeler	280
VI- DENİZLİ'YE GÖÇLER		283
1-Abdullah TEMİZKAN	Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskanı	285
2- Zülal KELEŞ	1923-1945 Yılları Arasında Denizliye İç ve Dış Göçler	290
3- Ercan HAYTOĞLU	Yunanistan'dan Denizli'ye Yapılan Mübadil ve Gayri Mübadil Göçleri (1924-1930)	302
4- Adil Adnan ÖZTÜRK	Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapıya Etkiler İle Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında Aydın ve Denizli İline Yapılan Göçler	311
5- Tülay AYGÖREN- Osman GÜMÜŞÇÜ- Abdullah UĞUR	Daimi İkametgâha Göre Türkiye İç Göçlerinde Denizli İlinin Yeri (1980-2000)	326
6- Cemalettin ŞAHİN	İstanbul'a Olan İç Göçlerde Denizli İlinin Yeri ve Göçle Gelen Nüfusun Özellikleri	342
VII- DENİZLİ'DE DOĞAL AFETLER VE SAĞLIK		353
1- Murat ULUSKAN	Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Denizli Depremleri	355
2- Yasemin AVCI	Osmanlı Devletinde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi	361
3- Oya DAĞLAR	Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele	368
4- İzzettin BEŞTAŞ	Cumhuriyet Döneminde Denizli'de Veremle Savaşta Denizli Verem Savaş Derneği ve Denizli Verem Savaş Dispanserinin Rolü	375
5- Mustafa KARATEPE- Ali İhsan BOZKURT	Denizli Devlet Hastanesi Tarihçesi	388
VIII- OSMANLI DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE EŞKİYALIK VE GÜVENLİK		393
1-Selim Hilmi ÖZKAN	XVII. Yüzyılın Sonları İle XVIII. Yüzyıl Başlarında Denizli ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri ve İç Güvenlik	395
2- M. Yaşar ERTAŞ	XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası Sarıbeyoğlu Mustafa	399
3- Mesut AYDINER	XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Denizli ve Aydın Bölgesinin Ekonomik Durumu ve Eşkıyalık Olaylarının Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri.....	412
4- Şenol ÇELİK	XX. Yüzyıl Başlarında Buldan Hapishanesinin Genel Durumu (1906-1920).....	429
5- Kemal DAŞCIOĞLU	Osmanlı Belgeleri Işığında Denizli Sancağı Hapishaneleri.....	439
IX- OSMANLIDAN CUMHURİYETE DENİZLİ'DE EĞİTİM		447
1- Necdet HAYTA- Uğur ÜNAL	Maârif Salnâmelerine Göre Denizli'de Eğitim-Öğretim (1898-1903).....	449
2- Mithat AYDIN	Denizli'de Eğitim (1878-1908)	456
3- Sina AKŞİN	Atatürk Devriminde Öğretmenliğin Stratejik Önemi	473
4- Ali Ata YİĞİT	Türkiye'de "Köy Öğretmeni" Yetiştirilmesine Dair Düşünceler ve Denizli İle Kayseri'de Köy Muallim Mekteplerinin Kurulması	476
X- OSMANLIDAN CUMHURİYETE DENİZLİLİ YÖNETİCİ VE MEMURLAR		487
1- İsmail YAKIT	Arşiv Belgelerine Göre İlk Tavas Müftüsü Uzunpınarlı Hacı Yahya Efendi.....	489
2- Şaban ÇETİN	İlmiye Salnamesine Göre Denizli Livasındaki Görevliler ve Bunların Milli Mücadele Yıllarındaki Tutumları	493
3- Yasemin BEYAZIT	Sicil-i Ahval Defterleri'nin Tahlili ve Denizli Merkez Doğumlu Memurlar Üzerine Bir Prosopografi Denemesi	502
4- D. Ali ARSLAN	Denizli Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri	511

XI- MİLLİ MÜCADELEDE DENİZLİ	519
1- Yusuf Ziya BİLDİRİCİ	Milli Mücadelede Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendinin Çalışmaları..... 521
2- Mehmet BAŞARAN	Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmed Efe'nin Faaliyetleri 531
3- Osman AKANDERE- Erol AKCAN	Milli Mücadele Dönemi'nde Demirci Mehmet Efe İle Denizli Mutasarrıfı Faik Bey Arasındaki İlişkiler 538
4- Mustafa KARAKAYA	Denizli'nin Milli Mücadeleye Katkısı Nasıl Anlatılmalı ?..... 545
XII- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DENİZLİDE SİYASET	549
1- Emin KIRKIL	Denizli Mebusu Gani Bey'in Meclis-i Mebusandaki Faaliyetleri 551
2- Fehmi AKIN	Birinci Mecliste Denizli Milletvekilleri 556
3- Hakkı UYAR	Tek Parti Döneminde Denizli'de Siyasal Hayat 561
4- Ayşen BAYKARA	Babam, Baha Akşit 580
XIII- CUMHURİYET DÖNEMİ DENİZLİ'DE SİYASİ HAYAT	583
1- Veysi AKIN	Denizli Halkevi 1937 Yılı Köycülük Programı ve Uygulamaları..... 585
2- Süleyman TÜZÜN	Cumhuriyet Dönemi Tek Parti İktidarında Denizli'de Ulusal Bayram Kutlamaları 596
3- Tahir KODAL	Demokrasi Sürecinde Denizli (1946-1950) 608
4- İnan ÖZER	Merkez Çevre Analizi Açısından Çok Partili Dönemde Denizli'nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri 620
Ferihan POLAT	
XIV- XX. YÜZYILDA DENİZLİ	629
1- Önder GÖÇGÜN	1923'den 1960'lı Yıllara Uzanan Çizgide Denizli'nin Spor Tarihi..... 631
2- Günver GÜNEŞ	Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Denizli'de İktisadi Ve Ticari Yaşam..... 642
3- Süleyman İNAN	Denizli'nin Kalkınmasında Öncü Bir Kuruluş: Sümerbank -Bir Sözlü Tarih Çalışması- 652
4- Müslime GÜNEŞ	II. Dünya Savaşı Yıllarında Denizli 661
5- Yüksel KAŞTAN	Tarım Faaliyetlerinin Denizli'de Cumhuriyet Dönemi Tarihi Gelişimi..... 670

YUNANİSTAN'DAN DENİZLİ'YE YAPILAN MÜBADİL VE GAYRİ MÜBADİL GÖÇLERİ (1924-1930)

THE EXCHANGE AND UNEXCHANGE IMMIGRATIONS FROM GREECE TO TURKEY (1924-1930)

Ercan Haytoğlu*

Özet

Türkiye'ye ekonomik birçok değeri arkalarında bırakarak, alışıp yaşadıkları coğrafyalar ile sosyal çevreleri terk ederek mübadil ve gayri mübadil olarak yoksul bir şekilde göç ederek gelen bu insanlar gerçekte bir dramın aktörleri olmuşlardır. Savaşlar içerisinde uzun yıllar kalmış, harap olmuş bir ülkede mübadillerin iskanına çalışılması da sancısız olmamıştır.

Mübadiller Türkiye'nin değişik yerlerinde iskan edilmişlerdir. Mübadele göçlerine sahne olan bir ilde Denizli olmuştur. Denizli'ye mübadele dönemi olarak ele aldığımız 1924-1930 yılları arasında 529 hane göç etmiştir.

Denizli'ye Yunanistan'dan yapılan mübadil ve gayri mübadil göçleri içerisinde Samakol ve Grebene'den yoğun bir göç almakla birlikte, Florina, Koçana, Kavala, Tikveş ve Zelehova'dan da önemli sayıda göçler almıştır.

Denizli'ye mübadil ve gayri mübadil iskanı yoğun şekilde Denizli-merkez ve Honaz'a olmuştur. Türkiye genelinde olduğu gibi Denizli'de mübadil ve gayri mübadillerin iskanları konusunda önemli sorunlar yaşanmış ve zaman içinde bu sorunlar çözümlenmiştir.

Abstract

The people who immigrated in very bad conditions from their accustomed geographical areas and social surroundings leaving their valuables and possessions behind to Turkey were the real actors of a tragedy. The attempts to settle the immigrants in a ruined country which had been in wars for a long time created many problems.

The immigrants were settled in different residential areas in Turkey. Denizli was one of those provinces which had many immigrants. In the Exchange period between 1924 and 1930 529 families settled in Denizli.

During the Exchange and unexchange periods from Greece, Denizli had the immigrants densely from Samakol and Grebene and had also large numbers of immigrants from Florina, Koçana, Kavala, Tikveş and Zelehova.

The centre of Denizli and Honaz were densely populated by immigrants. Denizli had also many problems about the immigrants which came into being during the exchange as it was in all Turkey, but those problems were settled in time.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığını Balkan Savaşları oldukça sınırlandırmış ve Balkanlarda kurulan yeni devletler etnik homojeniteyi oluşturmak, nüfuslarını artırmak amacıyla azınlıkları göçe zorlayarak dışarıdan kendi soydaşlarını ülkelerine getirmeye çalışmışlardır. Balkan ülkelerinin genelindeki bu istek nüfus mübadelesi anlaşmalarını gündeme getirmiştir¹.

Balkanlardan göç uzun yıllar sürmekle birlikte Balkan Savaşları döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. Bir taraftan Balkanlarda yaşanan Müslüman katliamları Osmanlı Devleti'ne göçlere yol açarken, diğer taraftan Anadolu'da yaşayan Rumların topraklarını genişleten Yunanistan'a göçlerine yol açmıştır. Yunanistan bu göçleri uluslararası arenada Türkiye aleyhine kullanmaya çalışınca, Osmanlı Devleti bu durumu engellemek için İngiltere'nin aracılığıyla Yunanistan ile bir mübadele anlaşması imzalanmasını sağlamış, ancak I.Dünya Savaşı'nın başlaması bu anlaşmanın uygulanmasına imkan vermemiştir². Bu göçler Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden ayrılmasına kadar devam etmekle birlikte genç Türkiye Cumhuriyetine Osmanlı Devletinden bir miras olarak kalmıştır.

*Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ehayt@pamukkale.edu.tr

¹ Fuat Dündar, "İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)", İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2002, s.66.

² Bayram Akça, "Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Balkan Ülkelerinden Muğla Vilayetine Gelen Muhacirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, Kasım 2001, S. 51, s.785, Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'nin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, Kasım 2000, S. 48, s.754. Öksüz, bir nüfus mübadelesinin tasarlandığını belirtmektedir. F. Dündar, a.g.e., s.67'de II. Balkan Savaşı sonrası gündeme gelen mübadelelerin Jön Türklerin Osmanlı Devleti'ndeki milli azınlıklardan kurtularak homojen bir devlet yaratma gayreti olarak değerlendirmektedir. Oran ise İttihat ve Terakki'nin Bulgaristan'la 1913'te yaptığı İstanbul Antlaşmasına koyduğu ek maddelerle sınırların 15 kilometrelik her iki yanında gönüllü ahali değişiminin yapılması yönündeki girişimini örnek göstererek farklı bir ahali değişimini Yunanistan'a da önerdiğini ve Yunanistan'ın olumlu karşılaması ile Haziran 1914'te anlaşmaya varıldığını, ancak çıkan I.Dünya savaşı nedeniyle anlaşmanın onaylanmasına ve uygulanmasına imkan bulunmadığını belirtmektedir. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları:2, Ankara 1986, s.46, Daha geniş bilgi için bkz. Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, s.23-27.

Yunanlıların Mondros Mütarekesi'nin ardından Paris Barış Konferansında alınan kararlar doğrultusunda Batı Anadolu Bölgesini işgal etmesi Kurtuluş Savaşının yaşanması sonucunu getirmiştir. Bu savaşın sonunda ve 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin ardından Yunanistan'a Batı Anadolu Bölgesi ile İstanbul'dan çok sayıda Rum göç etmiştir³. Yunanistan, o günkü nüfusunun dörtte birine ulaşan bir milyona aşkın göçmeni iskan etmek durumunda kalmış ve bunda zorlanmıştır. Bu nedenle Yunanistan Lozan Barış Konferansı'nda zorunlu değişimin gündeme gelmesini ilgiyle karşılamıştır⁴. Lozan Barış Konferansı'nda Etabli (yerleşmiş) anlaşmazlığı görüşülmüş ve iki ülke arasında 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır⁵. Bu sözleşme ve protokol, Milli Mücadele döneminde yaşanan olaylarla toplumlar arasında oluşan güven bunalımı ile Türkiye'nin sınırları içerisinde homojen bir nüfus yapılanması⁶ ve nüfus açığını kapatmak amacı ile⁷ Milli Mücadele sonunda Anadolu'yu terk eden 1,5 milyon Rum'un yerine 500.000 civarında Makedonyalı Türkün Anadolu'ya göçünü getirmiştir⁸. Sözleşmenin uygulanması sırasında "yerleşmiş-etabli" kelimesinin taraflarca farklı şekillerde yorumlanması nüfus mübadelesinin kesin olarak çözümünü 1930 yılına kadar geciktirmiştir⁹.

Mübadele Hazırlıkları ve Uygulaması

1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de kalan İstanbul dışındaki Rum-Ortodoks Türk uyrukları ile, Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşik bulunan Müslüman Yunan uyruklarının değişimi kararlaştırılmış idi¹⁰. Hükümet, 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı karamâme ekinde Türkiye'ye; Dırama, Kavala, Serez, Kozana, Girebene, Naslıç, Kesriye, Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgilin, Yenice Vardar, Karacaabat, Zeytuncü, Selanik ve Ksendire gibi yerlerden mübadillerin geleceği ve Samsun, Adana, Malatya, Amasya, Tokat, Sivas, Manisa, İzmir, Denizli, Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde, Antalya, Silifke, Ayvalık, Edremit ve Mersin havalisine yerleştirilecekleri kararına yer vermektedir¹¹.

Ne ırk ne dil kriterine dayanmayıp, yalnızca din kriterine dayalı¹² mübadelenin başlatılabilmesi için 19. maddenin gereği olarak sözleşmenin iki hükümet tarafından onaylaması gerekiyordu. Sözleşmenin imzalanması ancak 25 Ağustos 1923'de gerçekleşti¹³.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti sözleşmenin 11.maddesi gereğince mübadele işlemlerinin yürütülmesi için bir komisyon kurulması kararına uygun olarak TBMM'nin 28 Ağustos 1923 günü oturumunda "muhtelit

³ B. Akça, *a.g.m.*, s.785.

⁴ B. Oran, *a.g.e.*, s.46. Sadece Türkiye'den değil, Bulgaristan ve Rus İhtilali üzerine Rusya'dan gelen göçmenler ile Yunanistan zaten bunalmıştı. İpek, *a.g.e.*, s.27.

⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1983, s.176-183, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, C.1 Kitap 2, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, (Basım Tarihi yok), s.17-22.

⁶ Öksüz, *a.g.m.*, s.758, İsmet Paşa ve Rıza Nur'a göre Mübadele, Türkleri Yunanistan'ın sistemli yok etmesini engellemeye ve yararlı uzuvlar getirerek memleketin tecanüsünü (homojen) sağlamaya yöneliktir. İpek, *a.g.e.*, s.28.

⁷ N.İpek, *a.g.e.*, s.34.

⁸ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.I, Sayı 1, Yıl:1991, İzmir, s.14-15, Murat Koraltürk, "Mübadele İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.II, Sayı 6-7, Yıl:1996-1997, İzmir, s.184. Arı ve Koraltürk, göç dalgalarıyla gelenlerin sayısını yuvarlak verirken Öksüz, 384.000 kişinin Türkiye'ye, 1920'lerden itibaren gerçekleşen göç dalgaları ile 1.250.000 kişinin Yunanistan'a göç ettiğini belirtmektedir. Öksüz, *a.g.m.*, s.759. Dünder, bu dönemde yapılan mübadelede "Tam 1.700.000 insan değiş tokuş edilecekti." demektedir. Dünder, *a.g.e.*, s.67. Lozan'da oluşturulan Karma Komisyonun verdiği rakama göre Türkiye'ye, 1923'te imzalanan nüfus mübadelesi antlaşması sonucu gelen göçmen sayısı 388,146'dır. <http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/Sefer.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2006), Belli, tam sayının 388.146 olduğunu belirtmektedir. Mihri Belli, *Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, Ekonomik Açidan Bir Bakış, Çev: Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul 2004, s.89. "Muhtelit Mübadele Komisyonunun verdiği resmi rakamlara göre 354.647 Rumeli Müslümanı, 192,356 Anadolu Rumu ile mübadele edilmiştir." Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", Hazırlayan Renee Hirschon, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Çev: Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, Bilgi Üniversitesi Yayınları:95, İstanbul 2005, s.130.

⁹ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.190.

¹⁰ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2003, s.1, Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 3.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s.452. M. Belli, Karma Komisyonun 1 Mayıs 1923 tarihinde organizasyon yapılamayacağından, organizasyonun yapılabilmesi için mübadelenin başlangıç tarihinin 1 Mayıs 1924'e ertelendiğini belirtmektedir. Belli, *a.g.e.*, s.30.

¹¹ Ramazan Tosun, "Lozan ve Azınlıklar", <http://www.atam.selcuk.edu.tr/makaleler/ATA%2010/rtosun10.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2006)

¹² M. Belli, *a.g.e.*, s.29. Belli, mübadelenin gerçek nedeninin dinsel hoşgörüsüzlükten olmadığına, gerçek nedenin milli, şöven uzlaşmaz çelişkiler olduğunun altını çizmektedir.

¹³ H. Öksüz, *a.g.m.*, s.758.

komisyon" adında bir komisyon kurulması kararını aldı¹⁴. 13 Ekim'de "Mübadele İmar ve İskan Vekaleti" kuruldu ve 8 Kasım 1923'te 363'nolu "Mübadele, İmar ve İskan Kanunu" kabul edildi¹⁵.

İmar İskan Vekaleti göçmen yerleştirme yörelerini on bölgeye ayırmış, Denizli Dördüncü alan içerisinde yer almıştır¹⁶. Drama, Kavala ve Selanik ahalisinden 4000 tütüncü, 20.000 çiftçi- bağcı, 40.000 zeytinci olmak üzere toplam 64.000 kişinin Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisine yerleştirilmeleri planlanmıştır¹⁷.

29 Kasım 1923 tarih ve 55 numaralı yazı ile bilumum vilayet ve kaza merkezlerinde, vali ve kaymakamların başkanlığında imar ve iskan komisyonları kurulması için kararname kabul edilmiştir¹⁸. Ayrıca 11 Kasım 1925'te Yunanistan'da malları bulunan mübadillerin bu malları ile ilgili sorunlarla ilgilenmek üzere Maliye Vekaleti içerisinde "Gayri Mübadil Komisyonu"da kurulmuştur¹⁹.

Bir önemli hususta Yunanistan'da limanlara gelen göçmenlerin tamamının gerçek mübadil statüsünde olmayışdır. Göçmenlere Türk hükümetinin bedava toprak dağıtacağına dair haber alan Yugoslavya Müslümanlarından birçoğu Selanik limanlarına akın etmiştir. Hatta bir ara yapılan sayımda Selanik'teki Yugoslav göçmenlerin sayısının Yunanistan'dan göç edecek mübadillerin sayısından fazla olduğu görülmüştür²⁰.

Türkiye, Yunanistan ve Milletler Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı'na girmemiş uyruklarından seçilen Karma Komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır. 4'ü Türk, 4'ü Yunanlı ve 3'ü tarafsız 11 üyeden oluşan komisyonda, Türk ve Yunanlı üyeler İstanbul'da "yerleşmiş" ifadesi konusunda anlaşamamışlardır. Türk üyeler 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşenlerin Türk kanunlarına göre belirlenmesini isterken, özellikle Yunanistan'ın, İstanbul'da daha çok Rum'un kalması için gayret göstermesi üzerine, karma komisyon bu konuda bir karara varamamıştır. Milletler Cemiyeti'nin tavsiyesi üzerine anlaşmazlık La Haye Daimî Adalet Divanı'na götürülmüştür. Adalet Divanı'nın 21 Şubat 1925'te "*etabli (yerleşmiş)*" ifadesi hakkında yapmış olduğu yorumda soruna çözüm getirememiştir. Bu durumda gerginleşen Türk-Yunan ilişkileri sonucunda, Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak Türkiye'den gelmiş olan Rumları buralara yerleştirmesi ve Türkiye'nin de buna karşılık vererek, İstanbul'daki Rumların mallarına el koyması iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Bu mesele, iki ülke siyasi ilişkilerini tümünden etkilemeye başlayınca, sorunu siyasi açıdan çözmek amacıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında 1 Aralık 1926'da Atina'da bir antlaşma imzalanmıştır²¹. Bu antlaşmayla, iki ülke azınlıklarının taşınır ve taşınmaz malları hakkında yeni bazı kurallar saptanmış ve düzenleme yapılmış, ancak meseleler tamamen halledilememiştir²².

1929 yılında iki taraf arasında ilişkiler iyice gerilmiş, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik sistemi kurmak istemesi, Mustafa Kemal Atatürk ve Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizeleos bu politikanın hayata geçirilmesinde olumlu bir yaklaşım sergilemiş, bu da Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginliği ortadan kaldırmıştır. Bu gelişme üzerine Türkiye ve Yunanistan 10 Haziran 1930'da Ankara'da bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmayla; doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslüman-Türklerinin hepsi "*yerleşmiş*" sayılmış, bunların malları konusunda da düzenleme yapılmıştır²³.

Denizliye Yapılan Mübadil ve Gayri Mübadil Göçleri

1912'den 1998'e kadar Denizli'ye yurt içi ve yurt dışından toplam 2092 haneden oluşan bir göç olmuştur. 313 hane iç göç, 1116 hane ile Bulgaristan'dan, 561 hane ile Yunanistan'dan, 36 hane ile Yugoslavya'dan, 23 hane ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden, 27 hane ile Romanya'dan, 16 hane ile Irak'tan dış göç olmuştur²⁴.

¹⁴ B. Akça, *a.g.m.*, s.786. Muhtelit komisyonda üç bağımsız üyenin dönüşümlü olarak başkanlık yapması ve bu üç üyeden ayrı olarak bir Türk bir Yunan murahhas seçilmesi sağlanmıştı. Arı, *a.g.m.*, s.23.

¹⁵ K. Arı, *a.g.m.*, s.24. Vekalet, mübadele ile gelecek muhacirlerin işlerinin temini, iskan bölgelerinin belirlenmesi ve ülkenin harap yerlerinin imarı amacıyla kurulmuş ve başına İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey getirilmiştir. Arı, *a.g.m.*, s.160. İmar ve İskan Vekaleti 11 Aralık 1924 tarihinde kabul edilen 529 Sayılı yasayla kaldırılmıştır. Bu vekaletin görevleri Dahiliye Vekaletine bağlı İskan Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından sürdürülmüştür.

¹⁶ İskan mıntıkları, ihtiyaç doğrultusunda birkaç kez değiştirilmiştir. Denizli ilk belirlenen 17 Temmuz 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'nde 8 iskan mıntıkası içerisinde 5. bölgede, sonra 10'a çıkarılan iskan mıntıkasında (adı geçmesede) 4. alan içerisinde yer almıştır. İpek, *a.g.e.*, s.41-42.

¹⁷ K. Arı, *a.g.e.*, s.52-53.

¹⁸ K. Arı, *a.g.e.*, s.55. Bu kararnamede vilayet komisyonlarının vekalet, kaza komisyonlarının vilayete bağlanması kararı yer almıştır.

¹⁹ B. Akça, *a.g.m.*, s.787.

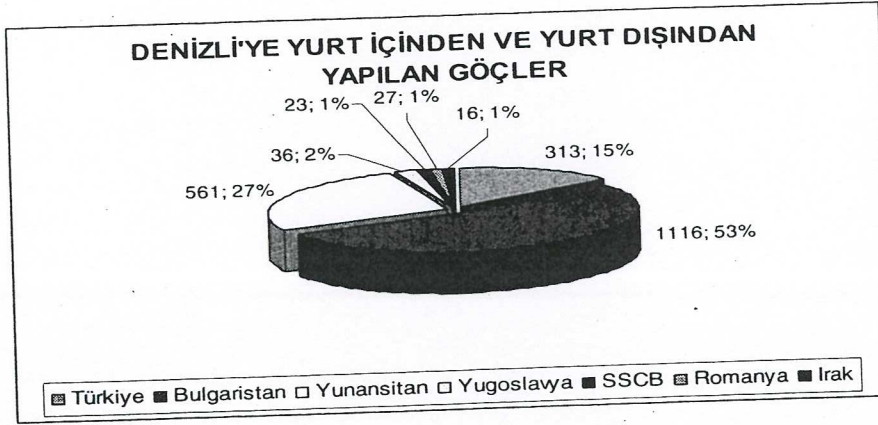
²⁰ Bu durum Karma Komisyonun işlerini engellemeye başlamış ve komisyon Belgrad hükümetinden ülkeyi terk ederek Selanik'e gelmelerinin engellenmesini ve gemi kaptanlarından bu kişilerin taşınmamasını istemiştir. M. Belli, *a.g.e.*, s.34.

²¹ Antlaşma metni için bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi*, Ankara, 1974, s.195-204.

²² Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.1, 7.Baskı, Alkım Kitabevi, Ankara 1989, s.68.

²³ R. Uçarol, *a.g.e.*, s. 453, M. Soysal, *a.g.e.*, s.391.

²⁴ Denizli Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü, *Göçmen Döküm Cetveli*, (Köy Hizmetleri lagv edilerek İl Özel İdaresi'ne bağlanmış, bu nedenle her türlü bilgi ve belge Bayındırlık İl Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.) Bu cetvelde belirtildiği üzere sadece 1 kişi önce Hindistan'dan Samsun'a ve oradan da Denizli'ye gelmiştir. Döküm cetvelinde toplam 2088 kişi yer almaktadır. Döküm cetveline

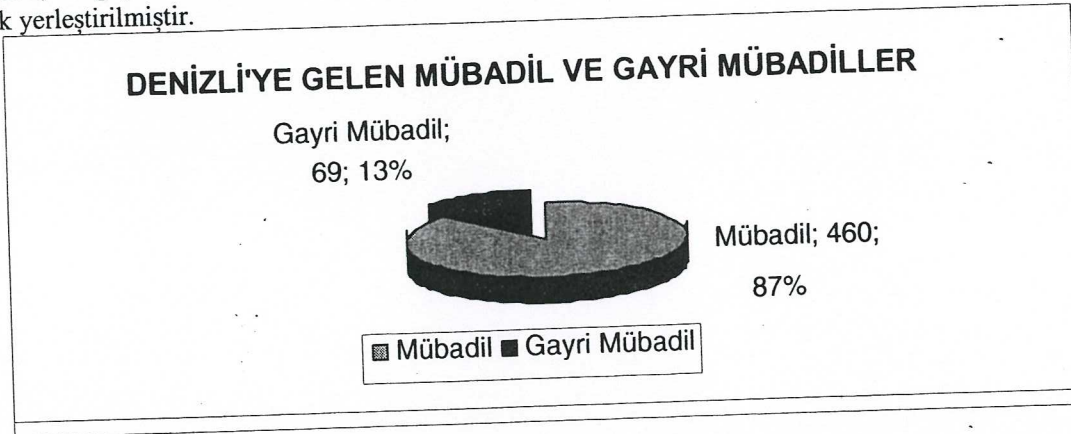
GRAFİK 1

Denizli'ye yapılan genel göçler içerisinde Bulgaristan'dan yapılan göçlerin ardından Yunanistan'a yapılan göçler önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Yunanistan'dan Denizliye 1912 yılından 1956 yılına kadar farklı yıllarda göçler yaşanmıştır²⁵. Denizli'ye 1912'den 1923'e kadar farklı yıllarda 22 hanelik göç gerçekleşmiştir²⁶. Bu göçler ile Denizli'ye 10 mübadil, 6 gayri mübadil, 5 muhacir ve 1 mülteci hanesi olmak üzere toplam 48 kişi gelmiştir. Mübadiller Tikveş, Akova, Nevrekop, Kayalar, Grebene, Doyran, Manastır, Koçana, İştıp, Selanik, Petriç, Priştina, Kozana ve Taşlıca'dan gelmişlerdir²⁷.

Göçmenlerin Geliş Yılları	Gelen Hane Sayıları
1912	4
1913	3
1914	9
1915	3
1916	1
1921	1
1923	1
Toplam 22	

TABLO 1:Gelen Göçmenlerin Geliş Yılları ve Hane Sayıları

Yunanistan'dan yapılan göçler içerisinde mübadele dönemi olarak bildiğimiz 1924-1930 yılları arasında 460 mübadil, 69 gayri mübadil göçmen hanesi olmak üzere 529 hane gelmiş ve toplam 1801 kişi Denizli'ye getirilerek yerleştirilmiştir.

göre 556 Yunanistan'dan gelen göçmen görünürken şu anda Bayındırlık İl Müdürlüğü arşivinde bulunan dosyaların tek tek incelenmesi ile sayı 564'e çıkmış, ancak 3 hanenin harikzede olduğu halde Yunanistan'dan göç edenler arasında yer aldığı görülmüş ve bu üç hane çıkarıldıktan sonra toplam olarak 561 hane kalmıştır. *Denizli Bayındırlık İl Müdürlüğü Arşivi*. Klasör 1-23.

²⁵ Bu bilgiler Denizli Bayındırlık İl Müdürlüğü, *Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri* ve *Denizli Göçmen Döküm Cetveli*'ne göre tespit edilmiştir. Gelen mübadil ve muhacirlerin az da olsa bir kısmı Denizli'ye diğer vilayetlerden gelmiş, bir kısmı da Denizli'deki iskan mıntıkalarından diğer vilayetlere gitmişlerdir.

²⁶ *Lozan Barış Konferansı*, s.17'de "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"ün 3. maddesinde yer alan, "...İşbu sözleşmede kullanılan "göçmen" (muhacir, emigrant) terimi 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır" ifadesinin topraklarını terk etmek zorunda kalarak Türkiye'ye gelenlere mübadil statüsü kazandırdığı düşünülebilir.

²⁷ Bayındırlık İl Müdürlüğü Arşivinde yer alan tüm dosyalarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan liste dikkate alınmıştır. Denizli Göçmen Döküm Cetveli'nde yer almayan isimler dosyalardan tespit edilerek değerlendirmeye alınmıştır.

GRAFİK 2

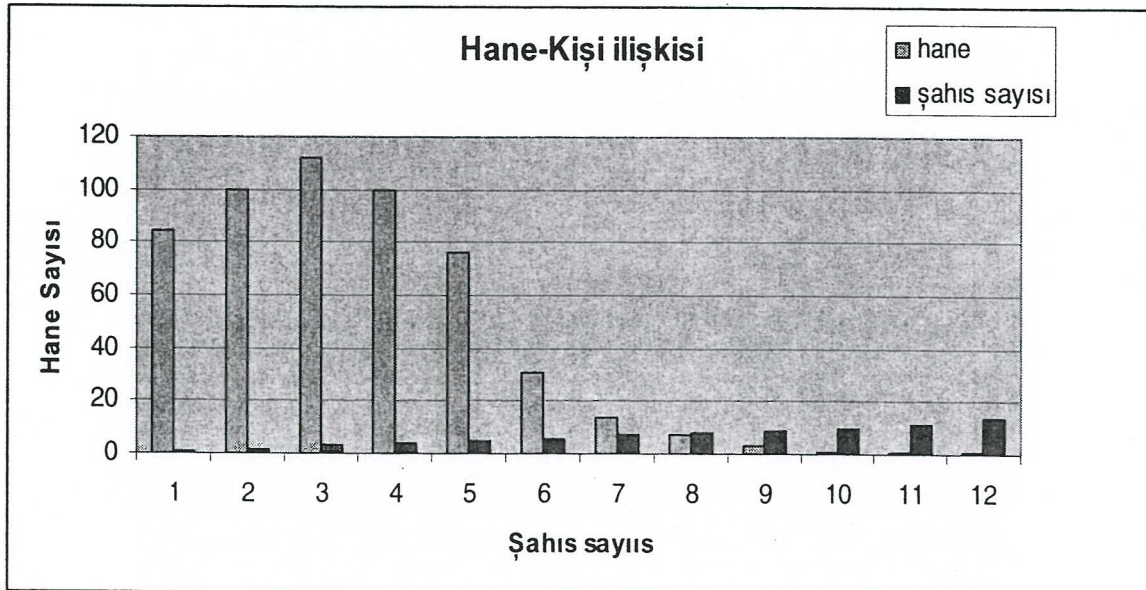
Mübadil ve gayri mübadil göçlerinin geneli ele alındığında, göç eden hanelerin nüfuslarının 1, 2, 3, 4 ve 5 kişilik haneler olduğu görülmektedir.

GELEN HANE SAYISI	HANENİN OLUŞTUĞU KİŞİ SAYISI	TOPLAM
83	1	83
100	2	200
112	3	336
100	4	400
76	5	380
31	6	186
14	7	98
7	8	56
3	9	27
1	10	10
1	11	11
1	14	14
Toplam=529	-	1801

TABLO 2: Mübadil ve Gayri Mübadil hanelerinin Gelen Kişi Sayıları

Denizli'ye gelen göçmenler mübadil ve gayri mübadil ayrımı yapılmaksızın 1912'den itibaren 1930'a kadar toplam olarak 551 hanede 1849 kişiden oluşmaktaydı.²⁸ Mübadele dönemi olarak 1924-1930 yılları arası dikkate alındığında ise 529 hanede 1801 kişi gelmiştir. Denizli'ye gelen ve iskan edilen mübadil göçmenlerin toplam sayısı konusunda farklı rakamlar vardır. Denizli İskan Müdürlüğü'nün İmar ve İskan Dördüncü Mıntıka Umum Müdürlüğüne gönderdiği raporunda toplam 2240 mübadil muhacirin iskan edildiği bilgisi yer almaktadır.²⁹

Mübadele savaşlar dizisinden çıkmış, nüfus, tarım ve sanayi sayımları yapılmamış, arazileri kadastro haritalarına geçmemiş olan ülkemizde arzu edilen bir şekilde iskan politikasına dönüştürülmesi mümkün olmamıştır. Her ne kadar planlama yapılmaya çalışıldıysa da birçok kararın ayaküstü alınması bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.³⁰

GRAFİK 3

Mübadil ve gayri mübadillerin Denizli'ye geliş yıllarına bakıldığında, 1924'de gelen 420 hane mübadil ve gayri mübadil ile göçün en yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir. 1924'de gelen göçmenlerin içinde 57

²⁸ Kişi sayısı verilmeyen yaklaşık on hane için kişi sayısı olarak bir kişi esas alınmıştır.

²⁹ BCA 272-11-19-91-18. Belli, Denizli'ye gelen ve iskan ettirilen mübadil sayısını 2.728 olarak vermektedir. Belli, a.g.e., s.96.

³⁰ A. Aktar, a.g.b., (adı geçen bölüm), s.140.

gayri mübadil yer almaktadır³¹. Denizli'ye ikinci yoğun mübadil ve gayri mübadil göç dalgası 1926'da 70 hane ile gerçekleşmiştir³². 1926 yılına gelindiğinde mübadeleden kaynaklanan göçün büyük ölçüde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Geliş Yılları	Gelen Hane Sayıları	Geliş Yılları	Gelen Hane Sayıları
1924	420	1928	3
1925	14	1929	3
1926	70	1930	15
1927	4	-	-
Toplam=529			

TABLO 3:Mübadil ve Gayri Mübadillerin Denizli'ye Geldikleri Yıllar ve Hane Sayıları

Denizli'ye Yunanistan'dan yapılan mübadil ve gayri mübadil göçleri içerisinde Samakol ve Grebene'den³³ yoğun bir göç aldığı anlaşılmakla birlikte, Filorina, Koçana, Kavala, Tikveş ve Zelehova'dan da önemli sayıda göçler olduğu görülmektedir³⁴.

Geldikleri Yerler	Gelen Hane Sayısı	Geldikleri Yerler	Gelen Hane Sayısı
Avrethisar	1	Koçana	19
Baravi	1	Kumanova	3
Cumaibala	1	Nevrekop	3
Dedeagaç	2	Osmaniye	1
Demirhisar(Timurhisar)	1	Petriç	1
Doyran	3	Pirlepe (Makedonya)	2
Drama	5	Priştine (Kosova)	4
Filorina	19	Rodos	1
Gostuvar	1	Sakız	2
Grebene	139	Samakol	208
Hurpišta-Hurište	1	Selanik	8
İpek	1	Serez	4
İştîp	4	Serfiçe	2
Kalkandelen	1	Starova	1
Kandiye	1	Taşlıca	6
Karlıova	1	Tikveş	29
Kavala	13	Üsküp	1
Kayalar	2	Ustrumca	2
Kesriye	4	Vidina	1
Kılkiş	1	Yanya	2
Kırçova	1	Zelehova	25
Kılan	1	Toplam	529

TABLO 4: Mübadil ve Gayri Mübadillerin Geldikleri Yerler ve Hane Sayıları

Mübadil ve gayri mübadiller Denizli'ye geldiklerinde yoğun bir şekilde 385 hane olarak Denizli merkezine ve 70 hane olarak Honaz'a yerleştirilmişlerdir. Denizli'nin diğer yerleşim yerleri yoğun bir göçe

³¹ Yunanistan'dan 1924-1930 yılları arasında göçmenler "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" üzerine geldiklerine göre gerçekte tamamının mübadil olması gerekmektedir. Ancak Denizli Göçmen Döküm Cetveli ve Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri'nde göçmenlerin neye göre mübadil ve gayri mübadil olarak ayırdıkları anlaşılamamıştır. Ayrıca mübadil ve gayri mübadil bilgileri göçmen dosyaları Denizli Göçmen Döküm Cetveli ve Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri'nde farklılıklar göstermektedir.

³² Bu konuda da bir sıkıntı bulunmaktadır. Denizli Göçmen Döküm Cetveli'nde geliş yılları verilmiş ise de bu bilgilerin doğruluğu şüphelidir. Honaz'a Grebene'den gelen mübadiller 1924'te toplu olarak geldikleri halde cetvelde kimi 1924'te kimi 1926'da gelmiş görünmektedir.

³³ Kemal Arı "...Kozana, Grebene, Naslıç ve Kesriye'den gelenler Malatya ve yöresine... yerleştirilmişlerdir." bilgisini vermektedir. Arı, a.g.e., s.176. Ancak Kemal Yalçın, Grebene'nin Vroşna ve Kastro köylerinden gelenlerin dağıtım sırasında Vroşnolu Süleyman Paşa'nın oğlu Murat Bey'in iskan komisyonunda bulunması ve daha önce Tavas'ta çalışması sebebiyle Honaz'a gönderildikleri bilgisini vermektedir. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz-Mübadile İnsanları*, 8.Baskı, İstanbul 2005, s.184. Aynı bilgiyi 1916 doğumlu Bilô oğullarından Zekeriya oğlu Mustafa Akan'da vermektedir. (Mülakat 26.07.2006'da gerçekleştirilmiştir.)

³⁴ Bugün Makedonya (Yugoslavya) ve Kosova (Yugoslavya) sınırları içerisinde bulunan bir kısım yerler Denizli Göçmen Döküm Cetveli ve Yunanistan Muhacir Esas Kayıt Defteri'nde Yunanistan'a bağlı mübadil ve gayri mübadillerin geldikleri yerler olarak gösterilmişlerdir. Bunun nedeni Göçmenlere Türk hükümetinin bedava toprak dağıtacağına dair haber alan Yugoslavya Müslümanlarından birçoğunun Selanik limanlarına akın etmesinin engellenememesi, Karma Komisyonun almaya çalıştığı tedbirlerin bu konuda yetersiz kalmasıdır. M. Belli, a.g.e., s.34.

sahne olmamıştır. Buradan çıkarılabilecek bir sonuçta; Denizli’de yoğun Rum yerleşiminin merkezde ve Honaz’da bulunduğu, buradan göç eden Rumların yerine Yunanistan’dan gelen mübadillerin iskanının sağlandığıdır³⁵.

Denizli İskan Müdürlüğü’nün İmar ve İskan Dördüncü Mıntıka Umum Müdürlüğüne gönderdiği raporunda Honaz’da 70 hanede 284 nüfusun iskan edildiğine dair bilgi verilmektedir³⁶.

MÜBADİL VE GAYRİ MÜBADİLLERİN DENİZLİ’DE YERLEŞTİRİLDİKLERİ YERLER VE HANE SAYILARI			
Yerleştirildikleri Yerler	Yerleştirilen Hane Sayıları	Yerleştirildikleri Yerler	Yerleştirilen Hane Sayıları
Akhan	1	Kaleköy	1
Bağbaşı	1	Karahayıt	1
Buldan	1	Karakova ³⁷	5
Çakmak	1	Kızılyer	1
Çal(İsabey)	1	Korucuk	15
Çivril (Merkez-Beyköy-Karayahşiler)	4	Sarayköy	13
Çömleksaz	2	Sazköy	1
E.Azizli	1	Şamlı	2
Enverpaşa	1	Tavas	1
Eskihisar	2	Tekkeköy	1
Goncalı	5	Yeğenağa	2
Honaz	71 ³⁸	Bilinmeyen	9
Denizli-Merkez	386	Toplam	529

TABLO 5: Mübadil ve Gayri Mübadillerin Denizli’de Yerleştirildikleri Yerler ve Hane Sayıları

Bu tabloda Sarayköy’e yerleştirilen mübadil sayısının 13 olması düşündürücüdür. Sotiriadis istatistiğine göre 1912’de Denizli Sarayköy’de 12.200 Türk, 3000 Rum nüfus bulunduğu görülmektedir. Rumların büyük çoğunluğunun 1912 sonrası göç ettiği düşünülse bile Sarayköy’e çok az mübadil yerleştirilmesinin nedeni tam olarak anlaşılamamaktadır³⁹.

Türkiye’den göç eden Rumların sayısı Türkiye’ye göç eden mübadele göçmenlerinin iki katı idi. Rumların Türkiye’de ancak yüzde otuzunun tarımla uğraşmış olmasına karşılık mübadele göçmenlerinin yüzde doksanının tarımla uğraşıyor olması Türkiye’de tarım alanında iskan zorlaştıran unsurlardan biriydi⁴⁰.

Denizli’de iskanın gerçekleşmesi aşamasında en önemli problem iskana elverişli terkedilmiş evlerin, gelen mübadil sayısından az olmasıydı. Ayrıca bu evlerin çoğunun tamirine ve bu tamir için ödeneğe ihtiyaç duyulmasıydı. Yunanistan’ın biran önce mübadillerin göçünü gerçekleştirmeleri için uyguladığı baskılar, gerekli hazırlıklar yapılmadan sınır ve liman kentlerine yığılmalarına yol açmıştır. Göçmenler canlarını kurtarmak amacıyla hareket edince mallarıyla ilgili evrak ve malzemeyi yanlarına alamamışlar ya da aldılarsa da muhafaza etmelerine imkan bulunamamıştır. Bu belgelerin eksikliği, iskanları sırasında önemli problemler yaşamalarına yol açmıştır⁴¹.

Mübadillerin zor şartlar altında Türkiye’ye geldikten sonra iskan bölgelerine gönderilmeye başlanmışlardır. Denizli’de iskana tabi tutulacak göçmenler Denizli’ye gelmeye başladıktan sonra önemli

³⁵ Yalçın’ın kitabında yer alan “...Zaten Honaz’ın en bitek, en sulak yerleri hep onlarındı. Burada Türk olarak bi biz, bi de Büyük Alan’ın üst yakasında Nalbantlar vardı. Gerisi Değirmen Yolu’ndan tutuver, ta Kayaaltı’na; ordan Emirazizli Köyü yoluna; ordan dönüver taa Pınarbaşı yoluna kadar buralar hep Rumlarındı...” ifadesi bu görüşümüzü desteklemektedir. Yalçın, *a.g.e.*, s.166. Yalçın’ın kitabında “...Mübadelede Vroşna ve Kastro köylerinden tam 65 hane Honaz Hisar Mahallesi’ne iskan edilmiş...” bilgisine yer verilmektedir. Yalçın, *a.g.e.*, s.263. 1916 Grebene-Kastro doğumlu Bilö oğullarından Zekeriya oğlu Mustafa Akan Vroşna’dan 39, Kastro’dan 37 hanenin Honaz’a yerleştirildiğini belirtmektedir. Akan bu konuda hazırladığı listeyi esas almaktadır.

³⁶ Honaz’da yerleşenlerin Grebene kasabası Vraşno karyesi mübadilleri oldukları belirtilmektedir. *BCA 272-11-19-91-18*. Bayındırlık İl Müdürlüğü, Denizli Göçmen Döküm Cetveli’nde Honaz’da 71 hane 280 nüfus iskan edildiği görülmektedir. Bayındırlık İl Müdürlüğü, Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri’nde 70 hanenin kaydı bulunmaktadır.

³⁷ Karakova’da iskan edilenler dosyaları üzerinde “Çingene”, “Çingene asıllı” kaydı bulunmaktadır.

³⁸ Bayındırlık İl Müdürlüğü, Denizli Göçmen Döküm Cetveli kaydına göre Honaz’da 71 hane yer almaktadır. Ancak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde ve Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri’nde 70 hane bilgisi verilmektedir.

³⁹ Georgios Nacracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi, Çev: İbrahim Onsunoglu, Belge yayınları, Marenostrum İnceleme Dizisi, İstanbul 2003, s.111. Nacracas’ın verdiği nüfus bilgisi çok abartılı olsa gerektir. Çünkü 1326 H. 1908 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi’nde Sarayköy merkez nüfusu 3860 olarak yer almaktadır. Halil İbrahim Babaoğlu, *XX.Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayet Salnamelerinde Denizli Sancağı*, PAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 1996, s.227.

⁴⁰ K. Arı, *a.g.e.*, s.130, Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi*, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2004, s.245.

⁴¹ Ayfer Özçelik, “Denizli’de Mübadillerin İskanı”, *Kafalı Armağanı* (Komisyon), Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s.397.

problemlerden biri göçmenlerin yerleştirilecekleri evlerin yetersizliği olmuştur⁴². Metruk hanelerin fuzuli işgaller altında olması, arazilerinde bir kısmının işgal edilmiş olması, mübadil göçmenlerin gelmeye başlamalarından sonra devam etmiştir. Özellikle memurların ve subayların elinde kiralanan bulunduran evler bulunması barınma sorununun çözümünü geciktirmiş ve zorlaştırmıştır⁴³. Denizli’de birden fazla ailenin bir evde iskan sıkıntı yaratmış, ancak göçmenlere dağıtılacak araziler açısından büyük ölçüde bir sıkıntı ile karşılaşılma, araziler konusundaki en büyük sıkıntı arazilerin bir kısmının iskan edildikleri yerin uzağında yer alması olmuştur⁴⁴. Mübadilleri rahatsız eden hususlardan biri hükümetin adiyen iskan kararı olmuştur. Herkese eşit mal verilmesine çalışılması, çok malı olanın da hiç malı olmayanında aynı mal ve mülke sahip olmasına yol açmıştır⁴⁵.

Mübadillerin Denizli’ye gelmelerinden itibaren iskan işlerinden dolayı şikayetleri olmuş ve bu şikayetler sonucunda IV. Mıntika Müdürlüğü’nün gönderdiği müfettişin tahkikatı sonrası iskan müdürü görevinden alınarak İmdad Gazetesi başyazarı Asaf Kenan Bey atanmıştır. Denizli’ye atanan Asaf Kenan Bey 25 Mayıs 1924’te göreve başlamıştır. Asaf Kenan Bey’in atanması sonrası da şikayetler son bulmamıştır⁴⁶.

Mübadil ve gayri mübadillerin iskan şekilleri kayıtlarda tam olarak verilmemiş ise de iskanın büyük ölçüde tarımsal iskan olduğu görülmektedir. Şehirsel iskan edilenlerin çok büyük bir bölümüne de bahçe ve tarla verildiği, şehirde iskan edilen ailelerin büyük bölümünün de toprakla istigal ettikleri anlaşılmaktadır⁴⁷. Denizli Muhacirleri Esas Kayıt Defteri’nden dağıtım yapılan arazilere (bahçe-tarla) bakıldığında Denizli’de ve Honaz’da ikamet eden Rumların birçok arazinin geçmişte sahibi bulundukları görülmektedir.

Tarımsal iskana tabi tutulanlardan zanaat ve ticaret erbabı bir kısmına 4 dükkân ve 2 değirmen, şehirsel iskana tabi tutulanlardan zanaat ve ticaret erbabı bir kısmına 19 dükkân, 3 değirmen, 2 mağaza, 1 fırın verilmiştir⁴⁸. Bu durumda şehirsel ve tarımsal iskan edilen birçok göçmenin esnaf, sanatkar ve tüccar olmaktan öte çiftçi oldukları anlaşılmaktadır.

Tarımsal İskan	Şehirsel İskan	İskan Şekli Bilinmeyen
362	143	25

TABLO 6: Mübadil ve Gayri Mübadillerin İskan Şekli

Mübadillerin Denizli’de karşılaştıkları önemli sorunların başında iskanda yapılan kayırmalar, dil meselesi ve ekmek temininde yaşanan sıkıntılar gelmiştir⁴⁹. İskanda yapılan kayırmaların yarattığı rahatsızlık bir yana, verilen arazilerin dönümlerinin kayıtlarda yer aldığı gibi olmayıp eksik verilmesi üzücü olmuştur⁵⁰. Göçmenler için ekmek temininde ve ekmeklerin dağıtımında da büyük sıkıntılar yaşanmıştır⁵¹. Denizli’de ekmek ihtiyaçlarının tam ve zamanında karşılanamaması önemli bir sorun olmuştur. Ekmek dağıtımının zamanında karşılanamaması nedeniyle bir kısım mübadillerin aç kaldıkları görülmüştür. Bunun nedeni olarak müteahhidin hükümetten talep ettiği ekmek bedelini muntazam olarak alamayışı gösterilmiştir⁵².

İskar. Kanunu’nun Birinci maddesine göre göçmenlerin yerleştirilmelerinin ardından yardıma ihtiyaç duyanların beslenmeleri ve ihtiyaçlarının giderilmesi gerekiyordu. Göçmenlerin hemen hemen tamamı yardıma muhtaç durumda olduğu için “Yardıma muhtaç” tanımlaması yapmak kolay değildi. Göçmenlerin büyük

⁴² A. Özçelik, *a.g.e.*, s.404. 1916 Grebene-Kastro doğumlu Zekeriya oğlu Mustafa Akan Honaz’a geldiklerinde Rumlardan kalan evlerin yerli halk tarafından yağmalanmış, ağaç aksamalarının sökülüş ve harap bir şekilde terkedilmiş halde olduğunu mecburen bu harap evlere girmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.

⁴³ A. Özçelik, *a.g.e.*, s.404. Bu durum Türkiye genelinde yaşanmış, savaştan zarar gören evleri yakılan felaketzedeler, harikzedeler, mülteciler, memurlar ve subaylar, doğu vilayetleri göçmenleri ve kimi fırsatçıları tarafından metruk mallar mübadiller gelmeden işgal edilmiş idi. Bağlar, bahçeler ve diğer gayrimenkullerde aynı durumda idi. Arı, *a.g.e.*, s.115, A. Gökacı, *a.g.e.*, s.243-244.

⁴⁴ A. Özçelik, *a.g.m.*, s.397, Bayındırlık İl Müdürlüğü, *Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri*.

⁴⁵ “...her hane reisine 10 dönüm tarla, nüfus başına da 5 dönüm tarla, her haneye 9’ar dönüm bahçe verdiler...” Bilgi 1916 Grebene-Kastro doğumlu Zekeriya oğlu Mustafa Akan’dan alınmıştır.

⁴⁶ A. Özçelik, *a.g.m.*, s.403-404.

⁴⁷ Tarımsal ve şehirsel iskan ayırımında da Göçmen Döküm Cetveli’nde verilen bilgilerin doğruluğu tartışılabilir. Özellikle Denizli merkezde iskana tabi tutulanların hemen hemen tamamına hane verildikten sonra bahçe ve tarla verilmesine rağmen bu şekilde iskan edilenlerin kimi tarımsal kimi şehirsel iskan olarak belirtilmiştir.

⁴⁸ Bu göçmenlere aynı zamanda arazi ve arsalar da verilmiştir. Bkz. Bayındırlık İl Müdürlüğü, *Yunanistan Muhacirleri Esas Kayıt Defteri*. Denizli İskan Müdürlüğü’nün İmar ve İskan Dördüncü Mıntika Umum Müdürlüğüne gönderdiği raporunda, Kavala’nın Samakol karyesinden gelenlerin mesken ve arazi ihtiyaçlarının karşılandığı gibi sermayesi olanlara dükkân ve mağaza verildiğini belirtmektedir. *BCA 272-11-19-91-18*.

⁴⁹ A. Özçelik, *a.g.m.*, s.400. Yalçın, *a.g.e.*, s.185-187 ve 197.

⁵⁰ 1916 Grebene-Kastro doğumlu Zekeriya oğlu Mustafa Akan, “...Nedenini bilmiyorum, muhacirlere verdikleri mallar yani araziler eksik çıktı. 9’ar dönüm diye verdikleri bahçeler 7’şer dönüm çıktı. Tarlalarda 5’er 6’şar dönüm eksik çıktı...” bilgisini vermektedir.

⁵¹ Ekmeklerin dağıtımının gece yarlarına kadar sürdüğü belirtilmektedir. *BCA. 272-11-19-91-8*, 1916 Grebene-Kastro doğumlu Zekeriya oğlu Mustafa Akan, Honaz’da fırıncı Sadık’ın ekmek çıkardığını ancak kısa bir süre sonra ekmeğin siyahlaştırılarak kalitesinin bozulduğunu, bu durumun büyükleri tarafından Vali’ye şikayet edildiğini, Un fabrikası sahibi Külâhçıoğlu’nun Honaz’a alfa, yani birinci derecede un gönderdiğini belirtmesiyle fırıncının usulsüzlük yaptığının anlaşıldığını, Honazlıların validen kendileri ekmek yapmak için buğday verilmesini istediğini ve valinin de bu isteği olumlu karşıladığını belirtmektedir.

⁵² A. Özçelik, *a.g.m.*, s.400.

çoğunluğunun tarım alanında çalışacakları için ekim yapmalarından hasat, hatta ürünün pazarlanmasına kadar beslenmeleri bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyordu. Türkiye savaş sonrası ekonomik yetersizliğin her alanda kendisini gösterdiği bir sırada bu yükü de üstlenmek zorunda kalıyordu⁵³.

Mübadillerin yerleştirildikleri bölgenin Yunanistan'da iken ekip biçtikleri ürünleri yetiştirmeye elverişli olmaması ekonomik açıdan önemli sıkıntılar çekmelerine yol açmıştır⁵⁴. Özellikle Denizli Honaz'da iskan edilen mübadiller verilen toprakların yetersiz kalması nedeniyle İzmir'e gidip tütün tarlaları ve sebze bahçelerinde çalışmak zorunda kalmışlardır. Ancak zaman içerisinde İzmir'den öğrendikleri sebze yetiştirme usulüyle Honaz'da önemli bir yer edinmişlerdir⁵⁵.

Mübadil göçmenlerin gelmesiyle birlikte, Denizli şehrinin kültürel yapısı önemli ölçüde etkilenmemiş ise de, az da olsa azınlıkların olduğu, farklı ibadethanelerin bulunduğu heterojen yapısı homojen bir kültür yapısına dönüşmeye başlamıştır.

Sonuç

Bir insanın hayatta yaşayabileceği en büyük dramlardan biri olan göç gerçeğini yaşayan bu insanlar, uzun yıllar savaşlar içerisinde kalmış bir ülkede iskan edilmenin zorluklarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Ege Bölgesi en yoğun mübadele göçmeni yerleştirilen bölge olmakla birlikte Denizli bölge içinde çok yoğun bir göçe sahne olmamıştır. Göçün yoğun olmamasına rağmen mübadillerin yerleştirilmelerinde önemli sorunlar ile karşılaşmıştır.

Denizli, Yunanistan'dan yapılan mübadil ve gayri mübadil göçleri içerisinde Samakol ve Grebene'den büyük ölçüde mübadil göçüne sahne olurken Filorina, Koçana, Kavala, Tikveş ve Zelehova'dan da çok sayıda mübadil göçü almıştır.

Denizli'ye mübadil ve gayri mübadiller geldiklerinde yoğun olarak Denizli merkezine ve Honaz'a yerleştirilmişlerdir. Denizli'nin diğer yerleşim yerleri yoğun bir mübadil göçüne sahne olmamıştır. Türkiye genelinde olduğu gibi Denizli'de mübadil ve gayri mübadillerin iskanları konusunda önemli problemler yaşanmış, mübadele döneminde aksaklıklar, yakınmalar ve şikayetler devamlı olmuştur. Bu problemler zaman içerisinde devletin aldığı tedbirler, mübadillerin çözüm talepleri doğrultusundaki açılımlar sonucunda çözümlenmiştir.

Mübadele göçmenlerinin zaman zaman yerleşim yerlerini terk ederek ve zamanla yerleşim hakkında vazgeçerek bulundukları yerleri terk etmeleri, kayıtlardaki eksik ve yanlış yazımlar sayıların tam bir kesinlik ile tespit edilmesini engellemekte ve aynı hususta farklı rakamlara ulaşılmasına yol açmıştır.

⁵³ K. Arı, *a.g.e.*, s.128-129.

⁵⁴ A. Gökaçtı, *a.g.e.*, s.199.

⁵⁵ Bilgi, 1916 Grebene-Kastro doğumlu Zekeriya oğlu Mustafa Akan'dan alınmıştır.